

¹⁷ Angyal csupán az 1723-as törvénycikk által megállapított bűntetést említi. Angyal Pál: *A család*, 7. p.

¹⁸ Következtethetünk abból is erre, hogy maga a jogszabály is így fogalmaz: „Ezért, mivel a törvényes családoknak nagy jogsérelmet szoktak okozni azzal...” Valószínűleg itt arról lehet szó, hogy a jogalkotó, eleget téve az élet igényeinek, egy már előforduló s általa károsnak tartott magatartást pónalizált.

¹⁹ 1723:46. törvénycikk, 3. §.

²⁰ Az egyes szerzők a korabeli szakirodalomban is különböző cselekményeket soroltak a család fogalmához. Ahogy a Csemegi-kódex miniszteri indokolása – amely Bodo, Huszty és Vuchetich álláspontját is részletesen ismerteti – megállapítja: „régebbi jogtudósaink nézetei is végtelenül különböznek e büntettré nézve.” Lőw Tóbiás: *A magyar Büntetőtörvénykönyv...* II. kötet, 733–734. p. Az említettek túl, Szlemenics álláspontjára lásd: Angyal Pál: *A család*, 8. p.

I.

A tudománytörténet arra int, hogy a tudomány általában relatív értékkel bír, abszolúttal ritkán. Az emberi tudás megállíthatatlanul növekszik, és minden tudományos diszciplínában időről időre kritikusan megvizsgálják a látszólag támadhatatlan alapvetéseket is, sokszor azzal az eredménnyel, hogy elvetik őket. Ebben az esetben beszélünk paradigmaváltásról.¹

Ilyen körülmények között kifejezetten nehéz bármely tudományág eredményességét objektíven értékelni. Úgy gondolom, egy ilyen értékelésnek figyelemmel kell lennie legalább a következő kritériumokra: a) a tudományos eredmények terjedelme és színvonala; b) az azokban levont következtetések eredetisége és

Pavel Maršálek

A cseh jogtudomány és metodológiája a két világháború között

és egy szerzői kollektíva munkáját, a *Csehszlovák közjog szótárát* (Brno, 1929–1948). Értéküket mutatja az a tény, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat máig

František Weyr

Jan Krčmář

Jaromír Sedláček

elfogadhatósága; c) azok gyakorlati hasznosíthatósága; d) a munka bel- és külföldi visszhangja. Ezen kívül fontos, hogy az elért eredmények kiállják-e az idő próbáját. Ha a két világháború közötti időszak jogtudományát ezen szempontok alapján vizsgáljuk, az alábbi következtetésekre juthatunk.

A) A két világháború közötti cseh jogtudomány olyan művek sorát termelte ki, amelyek tartósan hatottak és máig a tananyag részét képezik. Legalább a két legfontosabbat említve: elsőként Jaromír Sedláček és František Rouček tollából a *Komentář a cseh általános polgári törvénykönyvhöz (Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. I–VI. V. Linhart, Praha, 1935–1937)* című művét

ismeretszerzési forrásként, illetve érvelések alátámasztására használja őket.² Emellett tankönyvek soráról kell megemlékezni (a jogelmélet területén Weyr, a polgári jogban Krčmář, Hoetzel közigazgatási jogi műve, Kapras cseh jogtörténete stb.).³ Ezek a tankönyvek nemritkán szinte monográfia szintűek, és pedagógiai szempontból is példásan szerkesztettek. Azt bizonyítják, hogy egy jogi tankönyv felsőoktatási használatra anélkül is megfelelően és konzisztensen megírható, hogy – ami ma általános – több ezer oldalt megtöltene. Az első köztársaság idejéből származó egyetemi kézikönyvek évtizedek múltán is (szívesen utánczolt) példaképek. Némelyik azonnal újra kiadható lenne (pl. Vančura római jogi összefoglalója),⁴ mások bizonyos kiegészítésekkel (Karpas tankönyvét a

cseh állam és a cseh jogforrások történetéről ki kellene egészíteni a magánjog fejlődésének áttekintésével). Ezen munkák jó része ma is kifejezetten modernnek tűnik (pl. Tilsch műve, a polgári jog általános része).⁵ Valószínűleg ezért hajlandók jogászok nem jelentéktelen összegeket is megadni értük.

B) Az eredetiség követelményét illetően a brnói jogelméleti iskola (normatív elmélet) érdemel említést, amely szembe fordult a klasszikus jogpozitivizmussal (néhány esetben viszont annak extrém változatát jelenti). Ahogy a továbbiakban részletesen bemutatjuk, ez a jogtudományi iskola a filozófiában gyökerezik (Immanuel Kant műveinek Arthur Schopenhauer általi értelmezéséből); ismeretelméleti és metodológiai kérdések megoldására törekedett (és felállította a jogtudományi ismeret tisztaságának valamint a jogászai módszerek és a jogi terminológia tisztaságának posztulátumát). Irányultsága tudományközpontú, ideológia- és metafizika-ellenes volt. A jogtudomány feladata eszerint a hatályos jog elfogulatlan megismerése tiszta jogi módszerek segítségével, megszabadulva a metodológiai szinkretizmus terhéltől. Ez a tudomány szabad akart lenni minden jogon kívüli, főleg ideológiai befolyástól, tartózkodni kívánt a hatályos jog bármilyen értékelésétől és a jog alkításába való bármilyen befolyástól is. Metanormatív tanokkal, illetve a metafizikával (a természetjog és az abszolút igazságosság értelmében) egyáltalán nem kívánt foglalkozni.⁶

A brnói jogelméleti iskola korlátlát a Hans Kelsen által alapított bécsi tiszta jogtannal. A kettőt – Vladimir Kubeš, a normatív elmélet egyik ismerőjének szavai szerint – összekötötte „Kant kriticismusa – bár eltérően értelmezve – mint filozófiai alap gondolat, a létező és az elrendő, az ismeret és az akarat dualizmusa, az ebből eredő alapvető noétikai és metodológiai konzekvenciákkal; a jogismeret és a jogképződés közötti különbségtétel és a *de lege lata* és *de lege ferenda* ebből eredő megkülönböztetése (hatályos jog egyfelől, illetve az alkotandó, kívánatos jog másfelől), a dinamikus jogkonceptió – együtt a hierarchikus jogi felépítmény és az alapvető norma elméletével; végül a jogi struk-

túraanalízis művelése a céllal, hogy megalkossák a lényeges jogi fogalmak rendszerét, ami az összes elképzelhető jogrendszer megragadásához megfelelő lenne.”⁷

A brnói normatív elméletnek – alapítóján, František Weyren kívül – egy sor követője volt; a különböző szerzők eltérően határolják le ezt a csoportot. Legjelentősebb képviselői közé tartozott mindenképpen Jaromír Sedláček, Hynek Bulín, Karel Gerlich, Zdeněk Neubauer, Antonín Procházka, Vaclav Chytil, Jaroslav Krejčí és Vladimir Kubeš. Karel Engliš és bizonyos fokig Jaroslav Kallab is szorosan kötődött hozzá. Az iskolának sok kritikusa is volt, nemcsak a jogászok körében. A normatív elmélet ellenfelei közé a jogtudományok köréből Bohuš Tomsa, Emil Svoboda, Vladimír Čermák, Otakar Sommer, Jan Krčmář, Jiří Hoetzel és Antonín Hobza tartozott. A normatív elmélet ellen filozófusok, például Josef Tvrđý, Josef Král, Josef Ludvík Fischer, a szociológus Emanuel Chalupný és Inocenc Arnošt Bláha is sikra szálltak.⁸ A kritika a normativista doktrína nagymértékű absztrakciója, a túlzott logizmus és a jog társadalmi gyökereinek figyelmen kívül hagyása ellen irányult.⁹ Elutasító hangok hallatszóttak a hagyományos jogi terminológiától való könnyelmű elfordulás, valamint egyes normativista elképzelések miatt is (pl. az állam és a jogrendszer azonosítása).¹⁰ A kommunista hatalomátvétel után ehhez társult a marxizmus-leninizmus ideológiájának pozíciójából érkező kritika.¹¹

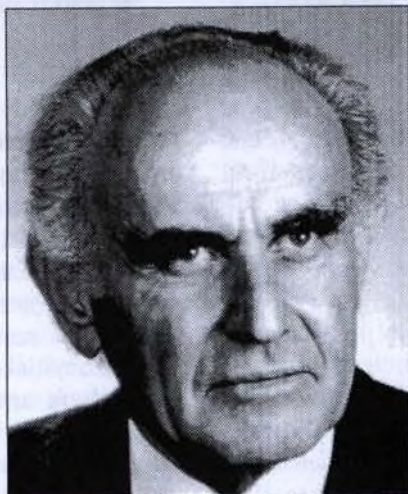
A normativista tanok elítélése sok tekintetben jogos lehetett. Mégsem vitatható el a brnói normatív elméletől, hogy jelentős szolgálatot tett a jogtudomány fejlődésében; egyike a két világszínvonalú jogtudományi iskolának, amelyek eredete Csehországhoz köthető. A másik iskola Weinberger jogi neoinstitucionalizmusa (amely a normativizmusra, mint egyik eredőjére hivatkozik).¹² Mai szemmel szimpatikus a normativizmus ideológiaellenes vonása, törekvése a jog és a politika elválasztására. A normatív elmélet tanaival útjában állt a totalitárius rendszerek elméletének és gyakorlatának, amelyekben a jog teljesen alá volt rendelve a politikai céloknak.¹³

Vladimír Kubeš

Vaclav Chytil

Ota Weinberger

C) A két világháború közötti jogtudományunk eredményeinek használhatóságához nem férhet kétség. A jogászok társadalmi aktivitása is figyelemre méltó.

Voltak jogászok, akik már Csehszlovákia léthozzásában is jelentős részt vállaltak (pl. Alois Rašín vagy František Soukup), s a továbbiakban fontos posztokat töltöttek be az államapparátusban (a már említettek mellett pl. Karel Kramář [miniszterelnök]). A jogtudósok közül többek között Karel Engliš (pénzügyminiszter és a Nemzeti Bank kormányzója) és Jan Krčmář (oktatási miniszter) jutott állami tisztséghez.

Nagy számban tevékenykedtek jogászok a politikai pártokban, az egész politikai spektrumban, és képviselték ezeket a parlamentben. Nemcsak a jogi és igazságügyi területen működtek.¹⁴ Szerepük a náci megszállás idején különösen kiemelkedő volt, köszönhetően a legfelsőbb közigazgatási törvényszék akkori elnöke és egy darabig ún. államelnök Emil Hácha és kollégái (Jiří Havelka und Josef Kliment) érdemeinek.¹

D) Az első köztársaság jogtudományára adott bel- és külföldi reakció semmiképpen sem elhanyagolható. Nem csak a brnói normativizmusra való válaszról van szó. A jogtudósok kapcsolatot ápoltak a többi tudományág képviselőivel (itt kell megemlíteni pl. a jogtörténészek és társadalomtudósok közötti interdiszciplináris kapcsolatokat), utaztak külföldre és publikáltak külföldön (jelentős mértékben pl. a romanista Miroslav Boháček és Jan Vázný).¹⁶ Ezen kívül a jogtudósok egy sor jogi folyóiraton keresztül befolyásolták a szakmát és a nyilvánosságot (*Právník*, *Sborník věd právních a státních*, *Časopis pro právní a státní vědu*, *Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy univerzity*, *Právní praxe*, *Bulletin de droit tchécoslovaque* és *Revue internationale de la théorie du droit*). Az önállóan, ill. sorozatok keretében kiadott monográfiák is nagy érdeklődésnek örvendtek (*Knihovna Sborníku věd právních a státních* és *Sbirka spisů právnických a národohospodářských*).

Általánosságban elmondható, hogy a két világháború közötti cseh jogtudomány színvonala elsősorban azért csodálatraméltó, mert képviselői csupán a cseh jogtudósok második generációját jelentették, és mert

ez a tudományág, mint még látni fogjuk, nem rendelkezett jelentős támogató háttérrel.

Karel Kramář

Emil Hácha

Bohuš Tomsa

II.

A két világháború közötti cseh jogtudomány története, vitathatatlan jelentősége ellenére, máig nincs megfelelően feldolgozva. Eddig csak két, meglehetősen rövid értekezés született a témáról: Václav Vaněček *Literatura právníká* (Jogi irodalom) c. tanulmánya a *Československá vlastivěda* (Csehszlovák történelem) tizedik kötetében (Osvěta, 1931), illetve egy fejezet Bohuš Tomsa *Nauka o právních vědách* (A jogtudomány tankönyve) című könyvében (Praha, 1946).

Ez a két munka csupán bevezetést tud nyújtani a témába. Jellegükben a jogtudomány egyes ágainak állapotfelvételét jelentik. A korabeli jogtudomány képviselőit és munkásságukat mutatja be az olvasónak. Nem elemző, hanem összefoglaló munkákról van szó, amelyekből hiányzik a tárgyalt témától való megfelelő időbeli távolság is.

Mégis van egy döntő különbség a két tanulmány között. Vaněček munkája a tények közlésére koncentrál, és részletes felvilágosítással szolgál a jogtudomány valamennyi ágáról. Tomsa műve viszont éppen tényanyagára nézve kevésbé kimerítő, s inkább filozofikus hangvételű. Azoknak a szellemi áramlatoknak az ismertetésére összpontosít, amelyek a jogtudomány, valamint az egyes jogtudósok helyzetét befolyásolták. Tomsa követi a dogmatikai, történeti, szociológiai és összehasonlító módszerek fejlődését és kapcsolódási pontjaikat. A mód, ahogy a két szerző a témát megközelíti, elárulja szakmai irányultságukat: Vaněček jogtörténész, Tomsa viszont jogfilozófus volt.

Egységes a két munka a cseh jogtudomány magas színvonalának méltatásában. Vaněček csodálkozva állapítja meg: „ha egy generációval visszatekintünk, [...] alapítókat és úttörőket találunk” az újraalapított cseh egyetem jogi karán, Prágában.

Ezek közé az alapítók közé sorolja a polgári és kereskedelmi jogász Antonín Randát, a perjogász Emil Ottot, az alkotmány- és közigazgatási jogász Jiří Pražáket és a romanista Leopold Heyrovskýt.¹⁷ Tomsa

felidézi, hogyan került ki az idők során a cseh jogtudomány a német, illetve osztrák jogtudomány hatása alól. Ennek alapja a független Csehszlovákia volt, ahol a jogtudósok a fejlett francia és angolszász kultúrával is kapcsolatba kerültek.¹⁸

A két régebbi, alapvető átfogó munka mellett a későbbi időszakokból itt-ott léteznek a téma részaspektusainak feldolgozásai. Jól sikerült a vonatkozó fejezet a Károly Egyetem átfogó történetében (*Dějiny Karlovy univerzity*). Szépen megmutatkozik benne, hogy a jogtudományt milyen erősen befolyásolta az egyetemi tanulmányok felépítése. A jogi karok (Prágában, Brnóban és Pozsonyban) természetes és egyben egyedüli központjai voltak a jogtudománynak. Az oktatást a dogmatikai és történeti tárgyak uralták, ami lecsapódott a tudományos tevékenység irányultságában és döntően meghatározta a tudományos teljesítmények jellegét.

Az ún. professzori rendszer, amely az oktatás céljait szolgálta, a jogtudomány professzionális közegét néhány professzorra redukálta. Ezt a helyzetet csak részben enyhítette az egyetemi magántanári kinevezés lehetősége. A magántanárok ugyanis nem voltak a kar alkalmazottai, csak taníthattak ott. Ha rendszerint éveket kellett várniuk, amíg egy tanszék megüresedett. Ez akkor történt meg, ha az addigi professzor meghalt vagy egy tekintélyesebb karra hívták (a váltás rendszerint Pozsonyból Brnóba, majd onnan Prágába történt).¹⁹

Figyelemreméltóan átfogó az *Antologie české právní vědy* című antológia (Praha, 1993), amely a nagy jogtudósok rövid életrajza és életpálya-leírása mellett tartalmazza publikációik áttekintését, valamint részleteket munkáikból. Kár, hogy a jogtudomány néhány jeles képviselőjét szándékosan kihagyták (így a jogtörténész Josef Klimentet,²⁰ az alkotmányjogász Jaroslav Krejčí²¹ vagy a közigazgatási jogász Emil Háchát²² és Rudolf Dominikot²³). Azon a véleményem vagyok, hogy ezeknek az embereknek a náci megszállás alatti személyes hibái nem szolgáltatnak okot arra, hogy tudósként is elfeledkezzünk róluk. A könyv másik gyenge pontja az egyes tanulmányok bizonyos tartalmi kiengesztelatlansága.

Néhány munka részletesen foglalkozik a brnói jogelméleti iskolával – szorosabban véve annak legismertebb elemével, a normatív elmélettel. A *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)* című antológiáról van szó, amelyet Ota Weinberger és Vladimír Kubeš

állított össze (2003-ban Prágában jelent meg), valamint a *Místo normativní teorie v soudobém právním myšlení* című gyűjteményről, amelyet ugyanabban az évben Brnóban adtak ki. Ide kell számítani Ladislav Vojáček jól sikerült *První pražští učitelé na brněnské právnické fakultě* című tanulmányát, amely a *Jogtörténeti Tanulmányok* 39. számában jelent meg.

A jogtudomány egyes területeinek fejlődéséről az első köztársaság idején a jogi kar ünnepi kötete (*Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348–1998*. Praha, 1998) nyújt áttekintést. Tanulmányosak Václav Pavlíček, Vladimír Mikul, Miroslav Potočný, Eduard Němeček, Milan Sláma, Ivan Tomážíč, Jan Musil és Jiří Rajmund Tretera tanulmányai.

A gyakorlatban használhatatlan Václav Vaněček *České právnictví za kapitalismu* (A cseh jogtudomány a kapitalizmus idején. Praha, 1953) című könyve – ideológiai elfogultsága és az objektivitás hiánya miatt. A szerző nem takarékoskodik a korabeli jogtudománnyal szembeni kitérésekkel, amelyet azzal vádol, hogy feladta magát a burzsoá érdekekkel szemben, és egyébként is alacsony színvonalú. Különös megvetéssel tekint a brnói iskolára.

Nem árt Vaněček művéből néhány passzust idézni. Néhány megfogalmazás és következtetés ugyanis valóban furcsa – különösen ha Vaněček korábbi, fentebb idézett munkájával hasonlítjuk össze. Véleményem szerint a kommunista rendszer által kifejtett nyomás és az egzisztenciális félelem sem igazolja ideológiai pamfletek és rendelésre készült könyvek írását. Egy ilyen tett vétség a tudományos etika alapelvei ellen. Arra tekintettel, hogy a nácizmussal való együttműködésük miatt diszkreditálódott tudósoknak máig nem bocsájtok meg, nincs alap elnézőnek lenni azokkal, akik a kommunista rendszer szolgálatába álltak.

Az akkoriban a tudományos munka egyetlen helyét jelentő jogi karokon uralkodó viszonyokról így ír Vaněček: „Az új karok közül már az 1920-as években az új Masaryk Egyetem jogi kara került előtérbe. Ezt elsősorban a nagyvonalú reklámmal, valamint Stránský lapjával, a *Lidové noviny*val való szoros együttműködéssel érték el, amely kapcsolatban állt a Morvaországban igen befolyásos Baťa érdekeltségével és Karel Engliš tevékenységével, aki a legkiemelkedőbb professzor, az egyetem rektora, többször pénzügyminiszter, valamint a „nemzeti banda” [a Nemzeti Bankot érti alatta – P. M.] kormányzója volt, és végül általában „modernségével”, amivel kiteljesedett for-

leték és rendelésre készült könyvek írását. Egy ilyen tett vétség a tudományos etika alapelvei ellen. Arra tekintettel, hogy a nácizmussal való együttműködésük miatt diszkreditálódott tudósoknak máig nem bocsájtok meg, nincs alap elnézőnek lenni azokkal, akik a kommunista rendszer szolgálatába álltak.

Jiří Pražák

Josef Kliment

mában a cseh burzsoázia látszólag haladó uralkodó köreit szolgálta.

Szerepet játszott az a jelenség is, ami korábban a cseh jogászság körében ismeretlen és a cseh tudományban általában példa nélküli volt, nevezetesen az a nagyszájú légvárépítés (talán erős, de teljesen helyénvaló kifejezés), amit a kar fő képviselői folytattak František Weyr vezetésével. A brnói *Lidové noviny* tulajdonosa, Jaroslav Stránský egy megátalkodott reakciós és rendkívül rafinált képmutató, a kar testületének tagja volt, először oktatóként, majd a büntetőjog professzoraként. A brnói kar színtere és fészke lett egy tannak, ami magát „tisztá jogtudománynak” vagy „normatív” elméletnek adta ki, s hevesen és kényesen elkezdett elhatárolódni mindattól, amit képviselői később „hagyományos” jogtudománynak neveztek. A nem jogász közvélemény szemében a „brnói iskola” haladónak és bátorinak kezdett tűnni, olyannak, ami pl. a prágai kart messze maga mögé utasította, és egyedül volt méltó képviselője a legújabb és valóban „nemzetközi” cseh jogtudománynak.²⁴

Két bekezdéssel lejjebb Vaněček a normatív elmélet marxista kritikáját is megfogalmazta: „A német filozófiai idealizmusra (újkantizmusra) támaszkodva a Weyr és tanítványai által a brnói jogi kar katedrájáról hirdett elméletükben tagadták a jog valódi természetét, mint „ennek a világnak” az egyik jelenségét, és még inkább osztálytársadalmi termék mivoltát. A normatív elmélet méltóságán alulinak tartotta, hogy egyáltalán foglalkozzon azzal a tézissel, hogy a jog az államban uralkodó osztály akaratát juttatja kifejezésre. Laikusok látóköréből, akik a brnói kelsenii-veyri tanok hatókörébe kerültek, eltűnt minden kapcsolat a jog (mint felépítmény) és a közgazdasági alap között.”²⁵

Brnóról szóló értekezését Vaněček a következőképpen zárja: „Weyr befolyása miatt a normatív elmélet teljes mértéken uralta a brnói kart. Olyan mély gyökereket vert itt, hogy a német megszállást is túlélte, és még 1945 után is hangadó volt, így egy olyan lövészárkba húzódott be, ahol akkor a reakció fészkelte.”²⁶

A prágai kar csak kevéssel szerepel jobban Vaněčeknél, mint a brnói, s csak azért, mert ott a normatív elméletnek nem volt sikere. Ebben az összefüggésben megjegyzi: „A brnói normatívok olyan járóelökre emlékeztetnek, akik lendületesen, elegáns léptekkel járnak, egymásnak bókolnak, és egymást kölcsönösen

csodálják – anélkül, hogy akár csak sejténék, hogy tévúton járnak. A prágai típusú jogászok nehézkes, botladozó, egymás lába közé lépő járóelökre emlékeztetnek, de legalábbis egy olyan utat követnek, ami relatíve viszonylag helyesebb volt. Itt rögtön meg kell jegyezni, hogy a két „iskola” bázisa és az általuk követett irány végeredményben azonos volt. A brnói normatívok és a prágai „pozitívok” ideológiai alapja tudományos szempontból nem volt eltérő: burzsoá volt, reakciós volt, objektivista volt.”²⁷

Az első köztársaság tudományos eredményei sem kerültek el Vaněček ítéletét: „Szomorú tény marad, hogy az 1918 utáni csaknem három évtizedből sem Prágából, sem Brnóból, sem Pozsonyból nincsenek alpművek, és még olyan írások sem, amelyek

a saját idejükben hasonló jelentőségűek lettek volna, mint valaha Hermenegild Jirečektól a *Slovenské právo v Čechách a na Moravě* (A szláv jog Csehországban és Morvaországban), a *Codex juris Bohemici* kiadása ugyanattól a szerzőtől, Rand könyvei, a *Držba* (Birtok) és a *Vlastnictví* (Tulajdon), Ott munkája a római jog recepciójáról országainkban, Riegertől a *Krajské zřízení* (A kerületi rendtartás), Storchtól a *Řízení trestní* (A büntető-eljárásjog), Heyrovskýtól a *Dějiny a systém římského práva* (A római jog története és rendszere), Ott-tól a *Soustavný úvod ve studium řízení soudního* (Rövid bevezetés a peres eljárás tanulmányozásába), valamint Pražáktól a *Právo ústavní* (Alkotmányjog) és a *Právo správní* (Közigazgatási jog). Az első köztársaság által ebben a tekintetben nyújtott teljesítmény hiányossága az volt, hogy a legérettebb szerzők elsősorban csak egyszerű tankönyveket írtak az előadások látogatóinak (azt a feladatot akkoriban lebecsülték), és nem általános összefoglalásokat az érintett tárgy anyagának aktuális állásáról. Ezen túl-

A prágai Károly Egyetem Jogi Kara

A brnói Masaryk Egyetem Jogi Kara

menően a jogi írók-tudósok ebben az időben nem csak diszciplínájuk jelenségeinek történelmi szemléletet adták fel, hanem nélkülözték az összehasonlító elemeket és a módszertani kérdéseket (az ún. brnói iskola kivételével, ami viszont teljesen tévúton járt), és – kevés kivétellel (pl. Hora) – láthatóan a Szlovákiában hatályos jogot is elvetették, s a régi osztrák vonalat vitték tovább. Igaz, hogy pl. a prágai jogi kar soraiból gyakran hallatszott kritika a brnói elmélettel szemben, valójában mégsem lehet arról beszélni, hogy a normatív elméletet antiidealista vagy akár történelmi-materialista alapon kritizálták volna.²⁸

Ezekhez az idézetekhez nincs mit hozzáfűzni. A szerzőt biztosan meg lehet védeni. Az előző évszázad ötvenes éveiben nem csak ő egyedül írt így. Az első köztársaság jogtudományának kritikájában néhányan még kibékíthetlenebbek voltak. A gyűlölet céltáblája különösen a brnói normativizmus volt, amit nem ritkán a fasizmushoz hasonlítottak.²⁹

III.

Azon témák közül, amelyekkel a cseh jogtudomány a két világháború között foglalkozott, a metodológiai kérdéskörnek volt különös jelentősége. Az akkoriban zajló viták saját korukon túlmenő jelentőségűek, és a jogalkalmazásban is lecsapódtak. A legjelentősebb nézeteltérés metodológiai kérdésekben a brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus képviselői között állt fenn. Más áramlatoknak (mint a természetjogi és a történelmi-jogi irányzat) jogtudományunkban kevés befolyása volt, illetve még fejlődésük elején álltak (így a jogszociológiai irányzat).³⁰

A metodológiai viták elsősorban a jog, mint tudomány felfogását, tárgyának lehatárolását és a jogi módszerek elnevezését érintették. A brnói normativizmus a jogtudomány „tudományosítására” törekedett, miközben tárgyát a hatályos jogra szűkítette le (a metanormatív gondolatokat, értsd a jog és a jog által befolyásolt életről vallott elképzeléseket, kivette a vizsgálódás tárgyából). A jogtudomány feladata ennek a jognak a megismerése lett volna – jogtudományból a jog tudományává kellett volna válnia (a jogpolitikát és a jogszociológiát veszni hagyta volna). Egyidejűleg ez az iskola a jogot egy „tiszt” jogi módszerrel próbálta megragadni. Meg akarta haladni a korábbi módszertani szinkretizmust –

arra törekedett, hogy a jogi módszertant a természettudományi, történelmi, szociológiai és pszichológiai elemektől megtisztítsa.³¹

Ezekben a nézetekben a normativizmus filozófiai kiindulópontja – kötődése Kant tanainak schopenhaueri interpretációjához – tükröződött. A norma-

tivista teoretikusok éles határt húztak a sein és a soll-sein világa, az ismeret és a kívánság (szellem és akarat, elmélet és gyakorlat) közé. Szerintük annak a világa, ami van, és annak a világa, aminek lennie kellene (és amibe a jogot helyezték), más elvek szerint működik (okozatosság a normativitással szemben), és más módszerek segítségével lehetséges a megismerésük (az első esetben az okozati, a második esetben a normatív módszerrel), amelyeket nem szabad összekeverni. Ebből a gondolatból kiindulva zárták ki a jogtudomány tárgyköréből a metanormatív elemeket és követelték a tiszta módszert, a jogtudományt pedig (az etika, a nyelvtan, a logika és az esztétika mellett) a normatív tudományok közé sorolták.³² Az ismeret és a kívánság, a kognitív és az akarati szféra közötti különbségtétel aztán megmutatkozott a tudomány mint elméleti tevékenység normativista definíciójában, amelynek esetén csak a mindenkor tárgy megismerése a cél (a jogtudomány esetén a hatályos jog megismerése), és nem az akarat és a kívánság (mint pl. a politikában a jogalkotás esetén). Ez a forrása a normatív tanok szcientista (antimetafizikai és ideológiaellenes) orientációjának, a tudomány (elmélet) és gyakorlat konzekvens szétválasztásának, a gyakorlati jogtudomány tagadásának.³³ A normativisták felfogása szerint a jogtudomány „senkit sem szolgálhat, és semmit nem akarhat, kivéve a megismerést”. A normatív módszer

Jaroslav Kallab

Karel Engliš

segítségével fel kell ismernie, hogy „mi következik a jogrendből”, és felhagyja tárgya értékelésének minden kísérletével.³⁴

A mondottakból kitűnik, hogy a brnói normativizmus figyelme noétikai és módszertani kérdésekre irányult. A normativizmus képviselői közül ezen kérdéskörök feldolgozásában a legnagyobb részt František Weyr,³⁵ Jaromír Sedláček,³⁶ František Rouček,³⁷ Hynek Bulín³⁸ és Vaclav Chytil³⁹ vállalták. Nagy részében eredeti életművet hagyott maga után Karel Engliš, és még őt is felülmúlta Jaroslav Kallab.⁴⁰ Engliš ugyan a normatív elmélet köréből érkezett,

később viszont nagyrészt a saját útját járta. Kant dualizmusával, a sein és sollen világával a trializmust állította szembe: a világ, amilyen, a világ, amilyennek szeretnénk és a normák világa. Ennek felel meg az ismeret három formája: okozatos-ontológiai, teleológiai és normatani. Engliš kutatásainak súlypontja a közgazdaságtan területére esett.⁴¹ Kallab elutasította a tiszta jogtudomány posztulátumát, de különbséget tett a jog tudománya (amelynek a hatályos jogot kell megismernie) és a jogtudomány között (amelynek meg kellene határoznia, mi a jog és a jogos – vagyis de lege ferenda kellene foglalkoznia vele). Ezzel gyakorlatilag kilépett a normativisták soraiból. Nem kisebb személyiség, mint maga Weyr tartotta legméltóbb ellenfelének, és folytatott vele számos vitát.⁴²

Valójában a normatív iskola nem szorítkozott általános noetikai és módszertani kérdésekre, hanem terjeszkedett a jogágak területén is: a polgári jogban (Jaromír Sedláček,⁴³ Vladimír Kubeš⁴⁴), a kereskedelmi jogban (František Rouček),⁴⁵ az állam- és alkotmánytanban (František Weyr,⁴⁶ Zdeněk Neubauer,⁴⁷ Jaroslav Krejčí⁴⁸), a közigazgatástudományban (František Weyr,⁴⁹ Jaroslav Pošvát⁵⁰), a pénzügytanban (Kazimír Čakrt,⁵¹ Vladimír Vybral⁵²), a büntetőjogban (Josef Keprt),⁵³ a perjogban (Karel Gerlich,⁵⁴ Antonín Procházka,⁵⁵ Hynek Bulín⁵⁶) és a nemzetközi jogban (Bohumil Kučera,⁵⁷ Josef Budník⁵⁸).

Hogyan fogadták a klasszikus jogpozitivizmus képviselői a normativista teoretikusok ezen törekvéseit a tudomány leszűkítésére? Nagyrészt negatívan, ha egyáltalán nyilvánosan reagáltak rá. A normativista koncepció ellenfelei többségükben a prágai jogi kar tanárai közül kerültek ki, Brnóban pedig kevesen voltak.⁵⁹ A normativizmus szélsőséges idealizmusával és következtelenségével nemritkán kedvezett a kritikának.

Nemrég Milos Večeřa foglalta össze találóan a normativista noétika és módszer elleni főbb érveket korabeli források felhasználásával: „A normatív elmélet noetikai kiindulópontjai, amelyek a normatív ismeretek rendszerét alkották, axiómákon nyugodtak, amik viszont nem abszolút érvényűek, mint azt a jogi normativizmus posztulálni kívánta. [...] A normatív ismeretnek az okozati felismeréssel való összefüggéséről nem lehet megfeledezni. A megismerő alany-

nak egy jogi norma megismerésekor szükségszerűen az okozatosság világába kell váltania, ti. a norma tartalmát az okozati világ jelenségeivel összefüggésben kell felismernie. A normák érvényességének formális előfeltételei is az okozati törvények alapján jönnek létre. Nemcsak a *quid iuris* kérdést tesszük fel a nor-

mativistákkal együtt, hanem egyidejűleg a *quam ob rem?* kérdést is. A jogtudomány a jogfejlesztés során nem mondhat le hozzájárulásáról a jogi kapcsolatok valóságban lehetséges és célszerű modelljeinek alkotásához, amennyiben a normát a jogon kívüli tények, valamint a társadalomban létrejött „élő jog” általánosításának is tekintjük.”⁶⁰

A hibák e felsorolását, amelyekben normatív iskola jogi noetikája és módszertana szenved, a következőkkel lehet kiegészíteni: a megismerés tárgyának és alanyának elharmarkodott szétválasztása, az alany passzivitása a megismerés folyamatában, a túlzott formalizmus, állandóság, a módszerek túlzott redukálása. Végül a normatív gondolkodás alapvető ontológiai és ismeretelméleti posztulátumaival találkoznánk (sein és sollen, ismeret és kívánság kettőssége), és annak a kérdésnek a megfontolásával, hogy építhető-e helyes elmélet téves alapokra.

A brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus képviselői közötti vita nem szorítkozott kizárólag a jogi noetikára és módszertanra, hanem a jogi terminológiát is érintette. A normativisták az ún. klasszikus jogtan számos fogalma kapcsán felhívták a figyelmet a logikai következetesség hiányára, és saját terminológiájukat ajánlották, amely a közjog fejlődését követte.⁶¹

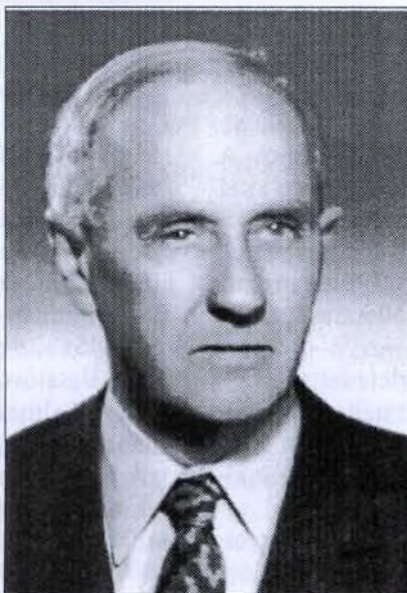
A normatív elmélet kiindulópontja a norma fogalma lett, amely František Weyr definíciója szerint

az, aminek lenni kellene.⁶² A normativisták kétféle normát ismertek: az általános (absztrakt) normát, amely a törvényekben és rendeletekben található, valamint az individuális (konkrét) normát, amely az egyes jogi aktusokban és jogügyletekben játszik szerepet. A normák összessége hierarchikus, az ellentmondás-mentesség alapelveire épülő egésznek tett ki – a jogrendszer.⁶³

A normativisták azt állították, hogy a jogi normákból mindig kötelezettségek erednek. Az alanyi jog számukra pusztán látszat volt, következésképpen elvetették annak létét. Ezzel megtették a döntő lépést az objektív

Jaroslav Krejčí

Bohumil Kučera

és szubjektív jogok hagyományosan elismert dualizmusának tagadása felé. A normativisták szerint ez eleve mesterséges, és ezáltal felesleges volt. Hasonló hevességgel vitatott a normativizmus további, hagyományosan elismert kettősségeket: a köz- és a magánjogét, az anyagi jogét és az eljárásjogét, a dologi és a kötelmi jogét stb. A jog alanyait (természetes és jogi személyeket) is a beszámítás egyszerű alanyává szűkítették.⁶⁴

A klasszikus jogpozitivizmus képviselői ezt a terminológiai képrombolást legtöbbször határozottan elutasították. Egy olyan terminológia megszüntetési kísérletének tekintették, amely a jogban addig tulajdonképpen jól működött. Ellene voltak, hogy a jogi normában „egy személytelen sémát lássanak, amit a tiszta logikán alapuló normatív módszerrel kell kezelni”. Tartózkodtak „minden különbségtétel (kettősség)” tagadásától, „amely nem csak logikai fogalomadással adható visza”. A jog lényegét nem a pusztán normahierarchiában akarták keresni, „figyelem nélkül arra, hogy ezek a normák hogyan jönnek létre és milyen társadalmi célt szolgálnak.”⁶⁵ A normativista koncepcióhoz való békülékeny hozzáállás inkább kivételes volt, s ez is csak egyes jogtudósok esetében (pl. Jan Krčmář).⁶⁶ A bizarrnak tűnő fogalomfantáziákat, amelyeket František Rouček előzmény és példakép nélkül alkotott, a pozitivisták mindenesetre nem vették át.⁶⁷

Nem utolsósorban ez, a klasszikus jogpozitivizmus soraiból érkező kritika járult hozzá ahhoz, hogy a normativizmus képviselői rájöttek, mennyire nem reális a tiszta (a priori) jogi fogalmak megteremtése. Értekezéseikben ezután alábbhagyott a túlzott formalizmus. A „tiszta fogalmak” mellett a tartalmi, a jogalkotó által teremtett fogalmakkal szemben megalkották a rendszeres fogalmak elméletét. Ezeket a jogtudományak a jogszerűség és a célszerűség alapelveivel összhangban és a hatályos jog figyelembevételével kellene megalkotnia.⁶⁸

A normativisták terminológiai kísérlete felett a végző ítéletet az idő mondta ki. Fogalmaik néhány kivétellel sem a jogelméletben, sem a gyakorlatban nem érvényesültek. Győzött a hagyományos jogtan által kialakított terminológia.⁶⁹

A harmadik lényeges probléma, amelynek megoldásában a brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus képviselői nem tudtak egyezsége jutni, a jog értelmezésének, alkalmazásának és alkotásának, valamint ezek kölcsönhatásának felfogását érintette. A brnói normativisták jelentősen eltértek ezeknek a kategóriáknak és kapcsolataiknak hagyományos felfogásától. Nézeteikben az iskola alapjául szolgáló filozófiai elem tükröződött, amit már fentebb leírtam.

A jog interpretációja, illetve értelmezése volt számukra a „normatív megismerés legfontosabb eleme”.⁷⁰ Ezt „megismerési munkának (elméleti cselekvésnek)”, a „tiszta intellektus” működésének tekintették. A jogalkalmazás ezzel szemben „gyakorlati (szabad) cselekvésnek” számított, amelyet szembeállítottak az értelmezéssel.⁷¹ Egyben utaltak arra is, hogy

„az alkalmazás feltételezi az értelmezést”, és azt, hogy „az értelmező tevékenységben mindig két elem kapcsolódik össze: a szabad (normaadó) tevékenység és a szellemi (megismerési) tevékenység.”⁷²

Magát a jogalkalmazás fogalmát a normatív elméletben eltérő mélységben értelmezték. Jogalkalmazás alatt alkalmanként a normák tényállásokra való autoriter és nem-autoriter alkalmazását értették, a közigazgatási szervek által hozott döntéseket éppúgy, mint a jog magánszemélyek általi alkalmazását a gyakorlatban. Másutt a jog alkalmazását csak a közhatalom szerveinek működéséhez kötötték. Azonban mindig normaalkotó eljárást – individuális (konkrét) normák alkotását – értettek alatta.⁷³ Ez annak a szűkszerű következménye volt, hogy az általános (absztrakt) normák mellett elismerték az individuális (konkrét) normák létezését.

A jogképződés is átfogta a normativisták felfogása szerint mindkét fent nevezett normatípus alkotását, amelyben de facto is benne foglaltatott a jogalkalmazás. Antonín Procházka megkísérelte tovább bővíteni a jogképződés már így is szokatlanul széles értelmezését, amennyiben megalkotta az automatikus normaalkotás fogalmát. Ez az elgondolás a jogellenes helyzetekből fakadó kötelezettségek véletlenszerűség nélküli (spontán) alakulásának eseteit fogta volna át, és ezzel alapjában véve feladta azt az elképzelést, hogy a jogképződés egy véletlenszerű folyamat. A szerzők többsége azonban ebben nem kívánta követni.⁷⁴

A jog alkotásának és alkalmazásának egyenlősítése a normativistákat arra indította, hogy a jogalkotási eljárás és a jogalkalmazás eljárásai (bírói és közigazgatási eljárás) közötti különbséget kisebbítse. Írásaikban arra törekedtek, hogy megalkossák a „jogeljárás” egységes fogalmát.⁷⁵ A két szféra között egy döntő különbséget azonban – a jogképződés és a jogalkalmazás minden keverése ellenére is – felismertek. Ez a megkülönböztetés összefüggött azzal a törekvésükkel, hogy választóvonalat húzzanak a jog és a politika közé. A jogalkalmazás a jogászoknak volt fenntartva, miközben a jogalkotást a politikusokra bízta.⁷⁶

A jog értelmezésének, alkalmazásának és alkotásának normativista felfogása nem nélkülözi a hibákat, ami miatt a klasszikus jogpozitivizmus soraiból kikerülő ellenfelei sok tekintetben bíralták. Mindenekelőtt a jogalkalmazás és a konkrét normák alkotásának azonosítása borzolta a kedélyeket. A normatív elmélet kritikusa szerint a jogalkalmazás kognitív oldalának hiányzó értékelése a szubszumáció hagyományos fogalmának teljes felpuhításhoz vezetett.⁷⁷ Azt az irányt, amely a jogalkalmazásban tisztán logikai tevékenységet látott, megengedhetetlen leegyszerűsítésnek tartották.⁷⁸ Végezetül a jogeljárás gyűjtőfogalmát is elutasították. Azok, akik kételkedtek benne, jogosan vetették fel, hogy a jogalkotási eljárás és a jogalkalmazás eljárásai között túl nagy különbség van ahhoz, hogy egy közös fogalom alá lehessen őket vonni. A jogalkotásban nincsenek felek; eredménye mindenkire kötelező jogi aktus. A jogalkalmazás eljárásaiban ellenben van-

nak felek, és a kiadott jogi aktusok egyéneket köteleznek.⁷⁹

Itt az idő a következtetések levonására. A brnói normativizmus és a klasszikus jogpozitivizmus vitájából ez utóbbi (illetve a tradicionális jogtan) került ki győztesen. A normatív iskola számos nézete tarthatatlannak bizonyult. Ezt részben maguk a normativisták is felismerték, amennyiben egyes pozícióikból rendezetten visszavonultak.

IV.

Eddig a brnói normativizmus és a klasszikus jogpozitivizmus vitájával foglalkoztunk. Miközben a normatív iskolát minden lényeges szempontból bemutattuk, a jogpozitivizmus tulajdonképpen csak a normativista tanok ellenpontját jelentette.⁸⁰ Az eddig általunk megrajzolt kép ezért bizonyos szempontból kiegészítésre szorul. A következőkben azokra az eszmei irányzatokra kívánunk koncentrálni, amelyek mintegy a normativizmus és a klasszikus jogpozitivizmus árnyékában léteztek. Érdeklődésünket a két világháború közötti cseh jogi gondolkodás történeti-jogi, természetjogi és jogszociológiai irányzata felé fordítjuk.

Módszertani szempontból a cseh jogpozitivizmus a két világháború között viszonylag kimerült volt. Sokban túlmént a máshol uralkodó törvénypozitivizmuson és annak a joggal szembeni redukáló szemléletén (a törvénypozitivizmus szerint a jog nem más, mint a törvények összessége; az írott jogforrásokon kívül más nem ismernek el; a jog alkalmazása egyszerű szillogizmus útján történik).⁸¹ A polgári jogász Jan Krčmárnál azt az állítást találjuk, hogy „a mag – a törvény – körül az idők folyamán az igazságszolgáltatás és a tudomány fejlődésével egy burok képződik, ami a törvény életkorával együtt növekszik.”⁸² Ez mintegy előkészítése a jogforrásokról való, mára általánossá vált haladó-differenciált felfogásnak. Egyidejűleg Krčmář, a kontinentális jog bevált hagyományát követve, elveti az esetjog kötelező erejét és a szabad bírói jogfejlesztést.⁸³ Igen modernnek hat Krčmář jogi struktúraanalízise (részben a normativizmustól befolyásolva) és a jogrendszerre vonatkozó állítása, elemzése a magánjog és a közjog közötti kölcsönös kapcsolatokról, a jogintézmény és a jogviszony fogalmáról. A jog értelmezéséről és alkalmazásáról szóló passzusai ma is használhatóak lennének.⁸⁴ Egyedül a jogban lévő hézagok létének tagadása nem követhető.⁸⁵

Progresszív tendenciák mutathatók ki egy további polgári jogász – Emanuel Tilsch – munkásságában is. A pozitivistá, jogtörténeti, jogszociológiai és összehasonlító elemek kombinációja időtlen érvényt kölcsönöz műveinek. Levezetéseiben Tilsch nem szorítkozik a polgári jog rendszerének bemutatására, hanem a gyakorlatban érvényesülő jog is érdekli. Mindent tör-

téneti és nemzetközi kontextusba állít. Műveinek átfogósága gyakran elképesztő.⁸⁶

Emil Svoboda számos munkájában egyértelműen érezhető a jogszociológiai módszerek erős hatása. Svoboda nem csak a klasszikus jogdogmatikai témák iránt érdeklődik, hanem egyrészt a jog, másrészt az erkölcs és a vallás kölcsönhatása, a politika és a gazdaság jogfejlődésre gyakorolt befolyása iránt is. Tanulmányaiból kiolvasható, hogy mélyen hívő ember volt, ez azonban nem töri meg műveinek tudományos objektivitását.⁸⁷

Emil Svoboda

Hogy ne ragadjunk le a magánjogtudománynál, emlékezzünk meg röviden legalább öt jelentős tudósról a közjogi területekről. Itt említendő az alkotmányjogász František Vavřínek, akinek alkotmányjogi áttekin-tései több kiadásban is megjelentek.⁸⁸ Második helyen említhető a közigazgatási jogász Jiří Hoetzel, aki a normatív iskola nagy ellenfeleként szerzett nevet magának.⁸⁹ A harmadik emlékezetre méltó jogász Augustin Miříčka, a büntetőjog remek ismerője.⁹⁰ A negyedik a polgári eljárásjog szakértője: Václav Hora.⁹¹ Végül ötödikként említendő a nemzetközi jogász Antonín Hobza, a nemzetközi jog nagy összefoglalásának szerzője.⁹² Mindannyian hűek maradtak a jogpozitivistá felfogáshoz.

Most elhagyjuk a jogpozitivizmust, s jogtudományunk és jogfilozófiánk két világháború közötti további szellemi irányzatai felé fordulunk. A természetjogi áramlattal kezdjük.

A természetjogi irányzat híveinek nagy része ebben az időben egyáltalán nem a hivatásos jogászok sorából került ki. A korabeli cseh jogtudomány számára a természetjog létezésének problémája megoldottnak tűnt. A természetjogot általában képzelgésnek tartották, amivel nem érdemes foglalkozni. A hivatalos jogtudománynak ezt a meggyőződését sok keresztény irányultságú gondolkodó (Alfred Fuchs,⁹³ Timotheus Vodička,⁹⁴ Miroslav Skácel⁹⁵) nem osztotta. Ők a természetjogot és az arisztotelészi-tomista tradíció szellemében felfogott morális rendet tekintették minden hatályos jog alapjának. Emellett hangsúlyozták a jog és az igazságosság kölcsönhatását.

Módszertanilag a természetjog ezen képviselői megmaradtak az arisztotelészi-tomista filozófia által kidolgozott ismeretelméleti realizmusnál. Ebből a pozícióból kiindulva kérlelhetetlenül kritizálták a jogfilozófia többi irányzatát – különösen a materializmust és a normativizmust. Ezeket a szellemi irányzatokat ezen kívül tudománytalansággal is vádolták.⁹⁶ Az általuk kritizált irányzatok képviselői a támadásokra hasonló módon feleltek.

Idézzük fel ehelyütt František Weyr természetjogi doktrínával szembeni kritikáját: „A természetjog fogalmával [...] szembeni kritikái pozíció a következő: a)

abszolút helyes és érvényes normák alkotása logikailag lehetetlen, mivel, mint feljebb kimondtuk, a normák abszolút, mindentől független érvényessége nem bizonyítható. Mindig szükség van bizonyos előfeltételekre (illetve hipotézisekre), amelyeket a megismerő egyén határoz meg, amelynek alapján a normák érvényesnek (normatívan létezőnek) tekinthetők; b) minden természeti vagy isteni jog konkrét tartalma kívül áll a tudományos bizonyításon. Különösen nem vonhatók le következtetések a természet lényegéből arra, hogy minek kellene, vagy nem kellene lennie. Innentől az állítólag objektív, a természetjogon nyugvó alapelvek (így az emberiség, a felebaráti szeretet stb.) tulajdonképpen azoknak a szubjektív felvetései, akik ezeknek a tartalmáról gondolkodnak; c) az a nézet, hogy – az empirikus (pozitív) joggal összehasonlítva – a természetjog magasabb rendű, értékebb jog, amely tartalmi összeütközés esetén az elsővel szemben alulmarad, ellenkezik minden normatív ismeret azon alapvető noetikai szabályaival, hogy egy adott időpontban a normáknak csak egy rendszere ismerhető el úgy, hogy önállóan (normatív értelemben autonómnak) tekintjük.⁹⁷

A történeti-jogi irányzat a jogtudományban a 19. század terméke. A 20. században a jogtudományban már csak marginális irányzat volt.⁹⁸ A mi vizsgálódási körünkben Josef Kliment volt az, aki megpróbálta a jogot, mint jelenséget történeti alapon megragadni. Kliment a jogot mint társadalmi jelenséget tekintette, amely történetileg hatalmas változásoknak van kitéve. A jog létalapját abban a szükségszerűségben látta, hogy szükséges az emberek közötti kapcsolatokat szabályozni és a természetes emberi önzést ellenőrizni alatt tartani. A jogfejlődést mint a jog mennyiségének és bonyolultságának fokozatos növekedését tekintette. „Nem lep meg minket, hogy az emberi kapcsolatok szabályozásának szükségessége az élet fejlődésével, a lakosságszám növekedésével nő, és újabb területekre terjed ki. Így a társadalom hosszú időn keresztül az egyénekre bízhatta, hogyan és hol építi fel otthonát. hozza létre és értékesíti munkájának gyümölcsét, neveli utódait stb., de mindegyik területen eljutottunk egy olyan pontra, ahol a teljes szabadság a nyugodt fejlődést veszélyeztetné. Ez az alapja az építési jogi szabályoknak, az iparűzés rendjének, a kereskedelem szabályozásának, a tankötelezettségnek stb. Különösen az emberiség modern fejlődése követel meg mind nagyobb beavatkozást az egyének szabad cselekvésébe, [...] pl. a legújabb találmányok alkalmazását a technika valamennyi területén úgy kell szabályozni, hogy az mások egészségét és tulajdonát ne veszélyeztesse, még akkor is, ha egy ilyen szabályozás a technikai fejlődést bizonyos mértékben fékezi. [...] Röviden, az egyének szabadságának és újító kedvének mindig újabb területeken kell határt szabni, hogy a közösség életét lehetővé tegyük.”⁹⁹ Kliment észleli a jog általános jelenlétét a modern korban: „A jog áthatja egész életünket, körülöttünk mindenütt jog van.” Mégsem tartja a jogot mindenhatóknak.¹⁰⁰ A tényleges jogfejlődés mellett

Kliment megpróbálta megragolni a jogtudomány jogról alkotott elképzelésének történeti kialakulását is.¹⁰¹

A jogtörténet korszakunkban sikeresen fejlődött, de a pozitívista gondolatok hatása alatt állt, ami háttérbe szorította a nagy általánosításra való törekvést. Az uralkodó kutatási irány a jog normatív oldalára koncentrált, miközben a jog tényleges hatását a társadalomban nem vizsgálták túl kiterjedten, amiért a jogszociológiai módszerek lebecsülése, illetve elutasítása tehető felelőssé.¹⁰² Módszertani szempontból az összehasonlító történeti módszer legelőnyösebben a közép-európai jogtörténet tanulmányozásában érvényesülhetett. Ennek fő képviselői többek között Karel Kadlec, Miroslav Stieber, Theodor Saturnik, Rudolf Rauscher voltak.¹⁰³ Elismerést érdemel ezen kívül a nyelvészeti módszer alkalmazása római jogi emlékek elemzésénél.¹⁰⁴ A cseh jogtörténet modernizálása ezzel szemben csak lassan zajlott le. Főképpen a cseh állam történetének, szerveinek és jogforrásainak leírásaként jelentkezett. A magánjog problémakörének sokkal kevesebb figyelmet szenteltek. Néhány jogtörténész (Jan Kapras, Bohumil Baxa) munkáiban nyomot hagyott a cseh államjogért küzdő korszak politikai koncepcióinak befolyása.¹⁰⁵

A jogszociológiai volt a legfiatalabb irányzat jogtudományunkban. A 19. és 20. század fordulóján történt létrejötte óta számos követőre talált. Ezt vallotta többek között Emanuel Chalupný,¹⁰⁶ Oldřich Koblížek¹⁰⁷ vagy Stanislav Dnistrjanský.¹⁰⁸ Befolyásolta a magánjogász Emil Svobodát¹⁰⁹ és számos jogtörténészt.¹¹⁰

Eugen Ehrlich példája nyomán ennek az irányzatnak a képviselői azon a véleményen voltak, hogy a jogfejlődés súlypontja nem a törvényhozásban vagy a jogalkalmazásban van, hanem magában a társadalomban. Érdeklődtek a jogélet és a nem csak szöveg formájában, hanem a társadalomban ténylegesen érvényesülő jog (megélt jog) iránt. A jogtudománytól, amelyet a jog szociológiájaként fogtak fel, elsősorban a jog társadalmi lényegének megvilágítását és a kultúra többi elemével való kölcsönhatásának leírását várták. A kutatás tárgyát a jog keletkezése, társadalmi szerepe és fejlődése adta, elsődlegesen az empirikus módszer felhasználásával.¹¹¹

Az államról és jogról vallott marxista-leninista elmélet, amelyet elsősorban kommunista politikusok és néhány baloldali értelmiségi terjesztett, részben szintén jogszociológiai irányultságú volt. A jogot mint társadalmi jelenséget, az uralkodó osztály akaratának kifejeződését magyarázták, amelynek ennek az osztálynak az uralmát kell biztosítani a többi – elnyomott – osztály felett. A marxizmus-leninizmus képviselői szerint a jog a gazdasági alap feletti felépítmény része. Ez meghatározó a jog jellege és fejlődése szempontjából. Az állam és a jog összekapcsolódását különösen hangsúlyozták.¹¹²

Ez az elmélet az egyetemeken felségterületén kívül bontakozott ki, vagyis a hivatalos jogtudomány intézményein kívül, és a korabeli jogi gondolkodásra csak nagyon csekély mértékben gyakorolt befolyást. A kor-

társak számára inkább politikai doktrínának tűnt, semmint tudományos elméletnek, ami lenni szeretett volna. Ideológiai léte és békíthetetlen dogmatikus jellege kizárt minden lehetőséget, hogy a jog kutatásában elismerjék az empirikus módszert, és a marxista-leninista államtan valódi jogszociológiává érhesen.

A két utolsóként említett irányzatot – a történeti-jogit és a jogszociológiai – a normativizmus elkeseredetten kritizálta az okozatos megismerési módszer alkalmazásáért és a valójában metanormatív tárgyak kutatásáért (a történelemét az első, a jog hatását a társadalomban a második esetben). Ezen kívül a normativisták a gyermekcipőben járó jogszociológiának felrötták, hogy a jogtudomány végeredményben feloldódik az általános szociológiában. Ez a kritika a normativizmus által elkövetett módszertani szűkítésnek a fényében nem volt jogos.¹³

Jegyzetek

- ¹ Kuhn, T. S.: *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago, 1970); cseh kiadás: *Struktura vědeckých revolucí* (Praha, 1997); magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete* (Budapest, Gondolat, 1984) [A szerk.]
- ² Mindkét említett mű új kiadásban is megjelenik (J. Sedláček és F. Rouček művének reprint kiadása: Praha, Codex Bohemia, 1998 – A szerk.)
- ³ Weyr, F.: *Teorie práva* [Jogelmélet] (Brno–Praha, 1936); Krčmář, J.: *Právo občanské* [Polgári jog] I–V. (Praha, 1926–1928); Hoetzel, J.: *Československé správní právo. Část všeobecná* [Csehszlovák közigazgatási jog, Általános rész] (Praha, 1937); Kapras, J.: *Přehled právních dějin zemí České koruny* [A cseh korona országai jogtörténetének összefoglalója] (Praha, 1935).
- ⁴ Vančura, J.: *Úvod do studia soukromého práva římského* [Bevezetés a római magánjog tanulmányozásába], I–II. (Praha 1923)
- ⁵ Tilsch, E.: *Občanské právo. Část všeobecná* [Polgári jog, Általános rész] (Praha, 1925)
- ⁶ Lásd: Boguszak, J.: *Zásluhy a neúspěchy normativní teorie* [A normatív elmélet eredményei és kudarcai]. In: *Misto normativní teorie v soudobém právním myšlení* [A normatív elmélet helye a mai jogi gondolkodásban] (Brno, 2003, 22. p.)
- ⁷ Kubeš, V.: *Brněnská škola ryzí nauky právní* [A tiszta jogtan brnói iskolája]. In: Weinberger, O.–Kubeš, V. (szerk.): *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)* [A jogelmélet (normatív elmélet) brnói iskolája] (Praha, 2003, 10. p.)
- ⁸ Lásd: Pinz, J.: *Normativní teorie – splendídní soustava právního myšlení* [A normatív elmélet. A jogi gondolkodás csodálatos épülete]. In: *Misto normativní teorie...*, 29. p., 33. p. skk.
- ⁹ A filozófus J. Tvrďý például a normativizmust *Systematický úvod do filosofie* (Rendszeres bevezetés a filozófiába) című könyvében (Pozsony, 1937) a következő szavakkal értékelt: „Egyfajta jogi geometriáról van szó, ami szilárd axiómákból (absztrakt normákból) indul ki, és nem szűr le tanulságot a való életből, hanem azt absztrakt formulákkal próbálja leírni.”
- ¹⁰ A normativista tanok talán legátgöbbs kritikái analízise V. Čermák *O podstatě práva* [A jog természetéről] című munkája, amely 1950-ben Prágában jelent meg.
- ¹¹ A normativizmus számos marxista-leninista kritikája közül legalább egyet említve: Outrava, V.: *Pád jedné teorie* [Egy elmélet bukása] (Literární noviny, Nr. 19, 1952)
- ¹² Lásd: Weinberger, O.: *Norma a instituce* [Norma és intézmény] (Brno, 1995)
- ¹³ Részletesen: Boguszak, J.: *Vzestup právnictví a některá úskalí* [A jogrend felemelkedése és néhány csúcspontja]. In: Klíma, K.–Jirásek, J. (szerk.): *Pocta Jánů Granskému* [Ünnepi kötet Ján Granský tiszteletére] (Plzeň, 2008, 51. p. skk.)
- ¹⁴ Részletesen: Vaněček, V.: *České právnictví za kapitalismu* [A cseh jogügy a kapitalizmus idején] (Praha, 1953, 151. p. skk.)

Összegzés

A két világháború közötti cseh jogtudományt minden szempontból magas színvonal jellemezte, bár nem rendelkezett átfogó szervezeti és személyi háttérrel. Figyelmét többek között a módszertani kérdésekre koncentrált (a jogtudomány fogalma, tárgya és módszere, jogi terminológia). A módszertani kérdések fő vitája a brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus között zajlott. A vitából az utóbbi került ki győztesen, mert a tiszta jogtudomány normativista koncepciója sok tekintetben nem volt tartható (főleg azért, mert a módszertani redukció gátolta és gyengítette). Más irányzatok (mint a természetjogi és történeti-jogi) a jogtudományban csekély befolyással rendelkeztek, illetve még csak fejlődésük elején álltak (mint a jogszociológiai irányzat).

Fordította: Frey Dóra

- ¹⁵ Lásd: Maršálek, P.: *Hácha a „háchovština“ v protektorátní politice* [Hácha nyelvének leküzdése a protektorátus politikájában]. In: *Pocta Jánů Granskému*, 69. p. skk.
- ¹⁶ *Antologie české právní vědy* [A cseh jogtudomány antológiája] (Praha, 1993, 61., 83. p. skk.). Ugyancsak megjelentek a fontos külföldi munkák fordításai. Példaként megemlíthetők: Kelsen, H.: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre (Základy obecné teorie státní)*. Brno, 1926; Uő: *Reine Rechtslehre (Ryží nauka právní)*. Brno–Praha, 1933; Merkl, A.: *Allgemeines Verwaltungsrecht*. I–II. (*Obecné právo správní*). I–II. Praha–Brno, 1931–1932); Oppenheim, L.: *Völkerrecht*. I–II. (*Mezinárodní právo*). I–II. Praha, 1924–1925); Read, E. F.: *International Law and International Relations (Mezinárodní právo a mezinárodní vztahy)* (Praha, 1926); Le Fur, L.: *Précis de droit international public (Nástin mezinárodního práva veřejného)* (Praha, 1935)
- ¹⁷ Vaněček: *Literatura právnícká*, 239. p.
- ¹⁸ Tomsa: *Nauka o právních vědách*, 111. p.
- ¹⁹ Lásd: Knapp, V.: *Proměny času* [A változó időben] (Praha, 1998, 18. p. skk.)
- ²⁰ J. Kliment egy sor jogtörténeti tanulmányt írt: *Glejtý v českém státě* [A királyi kíséret a cseh államban] (Praha, 1928); *Orgány zahraničních styků v českém státě před Bilou horou* [Az államközi kapcsolatok szervei a cseh államban a fehérhegyi csata előtt] (Praha, 1929); *Státní občanství a národnost v českém právu do Bílé hory* [Állampolgárság és nemzetiség a cseh jogban a fehérhegyi csatáig] (Praha, 1930); *Svaz národů Jiřího z Poděbrad a idea jedné světovlády* [Podjebrád György népszövetsége és a világhalkormányzat ötlete] (Praha, 1935); *A Pojem věrnost, léno a stav ve starém českém právé* [A hűség, hűbér és rend fogalma a régi cseh jogban] című művet (Praha, 1940) a nemzetiszocialista ideológia hatja át. Propedeutikus műve a *Vademecum Úvod do studia právníckého na podkladě historickém* [Bevezetés a jog történeti alapú tanulmányozásába] (Praha, 1932). Klimentről lásd: Musil, M.: *Příběh Háchova politického sekretáře. Josef Kliment před národním soudem roku 1947* [Hácha politikai titkáranak története. Josef Kliment a Nemzeti Törvényszék előtt 1947-ben] (*Soudobé dějiny* [Jelenkori Történelem, SoD], Nr. 4, 1995, 530–544. p.)
- ²¹ Krejčí publikációs tevékenysége valódi csodálatot érdemel: *Moc nařizovací* [Parancsuralom] (Praha, 1923); *Delegace moci zákonodárné v moderní demokracii* [A törvényhozó hatalom delegálása a modern demokráciában] (Praha, 1924); *Promulgace zákonů* [A törvények kihirdetése] (Praha, 1926); *Nařízení contra legem* [Jogellenes határozatok] (Praha, 1927); *Základní práva občanská a rovnost před zákonem* [Alapvető polgári jogok és a törvény előtti egyenlőség] (Praha, 1929); *Zásada právnosti státních funkcí a zásada zákonitostí správy* [Az állami szervek joghoz kötöttségének alapelve és a közigazgatás törvényességének alapelve] (Praha, 1931); *Principy soudcovského zkoumání zákonů v právu česko-*

slovenském [A törvények bírói vizsgálatának alapelvei a csehszlovák jogban] (Praha, 1932); *Zpětná působnost zákonů z hlediska práva ústavního* [A törvények visszaható hatálya alkotmányjogi szempontból] (Praha, 1933); *Problém právního postavení hlavy státu v demokracii* [Az államfő jogállásának problémája a demokráciában] (Praha, 1935); *O tak zvané sanaci vadných právních aktů* [Az ún. hibás jogügyletek javítása] (Praha, 1937); *Právní jevy v čase* [Jogi jelenségek az idők folyamán] (Praha, 1937); *Moc vládní a výkonná jako ústavodárce a zákonodárce* [A kormányzati és végrehajtó hatalom mint alkotmányozó és törvényhozó] (Praha, 1939). Krejčí's személyéről lásd: Tomeš, J.: *Odboj či přežití. Osudové dilema Jaroslava Krejčího* [Ellenállás vagy túlélés. Jaroslav Krejčí sorsdöntő dilemmája] (Dějiny a současnost [Történelem és Jelen, DaS], 3, 1999, 27–32. p.). Ezt és Musil előző lábjegyzetben hivatkozott munkáját a két, a háború után a náciakkal való kollaboráció miatt elítélt jogtudós tisztára mosásának szándéka hatja át.

²² Hácha döntő módon járult hozzá a *Csehszlovák közjog szótárának* megalkotásához. Emellett több kollégája ünnepi kötetét szerkesztette. Az angol jog ismerőjeként tartották számon, és irodalmi munkásságot is kifejtett. Részletesen: Pasák, T.: *JUDr. Emil Hácha, 1938–1945* (Praha, 1997).

²³ R. Dominik kézikönyvet adott ki: *Základy správního práva – část zvláštní* [A közigazgatási jog alapjai – Különös rész] (Brno, 1922), továbbá lefordította R. Mayr-Hartings: *Lehrbuch des bürgerlichen Rechtes* című összefoglalóját (Brnóban, az 1920-as években jelent meg *Soustava občanského práva* címmel, két kötetben).

²⁴ Vaněček: *České právnictví*, 156–157. p.

²⁵ Uo., 157–158. p.

²⁶ Uo., 158. p.

²⁷ Uo., 159. p.

²⁸ Uo., 162–163. p.

²⁹ K. Petržela például azt írta *K současným kodifikačním úkolům* [A jelenlegi kodifikációs feladatok] c. cikkében (Právník, 1950, 137. p. skk.): harcolni kell a reakcióval – „mindenek előtt a normativista, fasiszta és kantianus elméletekkel, amelyek szerint „az állam a jog védelmére jött létre“.

³⁰ V. Knapp *Proměny času* című visszaemlékezésében csak a brnói normativizmusról, illetve újkantianusokról és a „szigorú“ prágai pozitívizmusról beszélt, amely viszont helyenként szociológizáló és történeti is lehetett. Ezt túlzott leegyszerűsítésnek tartom; lásd alább.

³¹ Weyr: *Teorie práva*, 67. p. skk., 74. p. skk.

³² Uo., 24. p. skk.

³³ Uo., 27. p. skk., 80. p. skk.

³⁴ Uo., 163. p. Nem minden normativista volt a jogtudomány és a gyakorlat szétválasztásában ennyire konzekvens.

³⁵ Weyr, F.: *Základy filosofie právní* [A jogfilozófia alapjai] (Brno, 1920); *O metodě sociologické* [A szociológiai módszerről] (Brno, 1927); *Čtyři kapitoly z právní noetiky* [Négy fejezet a jogi noetikából] (Časopis pro právní a státní vědu [Állam- és Jogtudományi Folyóirat, ČPSV], 1929, 1–16. p.); *Právní věda a věda o právu* [Jogtudomány és a jog tudománya] (Brno, 1935); *Teorie práva* [Jogelmélet] (Brno–Praha 1936); *Úvod do studia právnického* [Bevezetés a jogi tanulmányokba] (Brno, 1946)

³⁶ Sedláček, J.: *Občanské právo československé. Všeobecné nauky* [A csehszlovák polgári jog. Általános tankönyv] (Brno 1931); *Prahmatismus a normologie v právní vědě* [Prahmatizmus és normatan a jogtudományban] (Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy University [A Masaryk Egyetem Jogtudományi Karának tudományos évkönyve, VRPFMU], 1931, 72–92. p.); *Problém interpretace normy* [A normaértelmezés problémája]. In: *Sborník prací k 50. narozeninám Karla Engliša* [Antológia Karel Engliš 50. születésnapjára] (Prága–Brno, 1930, 405–416. p.); *Právní norma* [A jogi norma] (VRPFMU, 1932, 84–102. p.); *Subjektivní právo* [Az alanyi jog]. In: *Randův jubilejní památník* [Rand jubileumi emlékkötete] (Praha, 1934, 112–123. p.); *Předmět vědy právní* [A jogtudomány tárgya]. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin Jaroslava Kallaba* [Antológia Jaroslav Kallab 60. születésnapjára] (Praha, 1939, 273–279. p.)

³⁷ Rouček, F.: *Výklad a použití zákonů v praxi* [A törvények értelmezése és alkalmazása a gyakorlatban] (Praha, 1941)

³⁸ Bulín, H.: *Právní teorie a praxe* [Jogelmélet és –gyakorlat] (Praha–Brno, 1932); *Teleologie a normologie* [Teleológia és normatan] (Všehrad, 1933, 327–343. p.); *Exekuce a trest* [Kivégzés és büntetés]. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin Jaroslava Kallaba* (Praha, 1939, 33–43. p.)

³⁹ Chytil, V.: *Norma a postulát* [Norma és posztulátum]. In: *Sborník prací k 50. narozeninám Karla Engliša* (Praha–Brno, 1930, 493–513. p.); *Pojmy ve vědě právní* [Fogalmak a jogtudományban] (Všehrad, 1931, 215–224. p.); *Universalismus jako metoda hospodářské vědy* [Az univerzalizmus, mint a közgazdaságtudomány módszere] (Praha–Brno, 1938)

⁴⁰ Jó áttekintés található Englišről és Kallabról Adamová, K.–Křížkovský, L.: *Dějiny myšlení o právu* [A jogról való gondolkodás története] (Praha, 2007, 221. p. skk.) című könyvében.

⁴¹ Engliš, K.: *Teleologická teorie hospodářská a normativní teorie právní* [Teleologikus gazdasági elmélet és normatív jogelmélet] (Obzor národohospodářský [Közgazdasági Látóhatár, ON], 1929, 177–192., 267–282. p.); *Malá logika* [Kis logika] (Praha, 1947). Englišhez tematikailag és eszmeileg több szerző állt közel: J. Loevenstein, V. Chytil és V. Vybral. Együtt alkotják a brnói közgazdaságtani iskolát.

⁴² Kallab, J.: *Úvod ve studium metod právnických*. I–II. [Bevezetés a jogi módszerek tanulmányozásába] (Brno 1920–1921); *Tři poznámky k Weyrové úvaze o metodě sociologické* [Három megjegyzés Weyr szociológia módszerről alkotott véleményéhez] (Časopis pro právní a státní vědu [ČPSV], 1928, 1–17. p.); *Právo a politika* [Jog és politika] (Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy university [VRPFMU], 1933); *Právní věda a věda o právu*. *Poznámky k Weyrové noetice* [Jogtudomány és a jog tudománya. Megjegyzések Weyr noetikájához] (Časopis pro právní a státní vědu [ČPSV], 1935, 321–343. p.); *Několik poznámek o idealismu a realismu ve vědách právních* [Megjegyzések az idealizmusról és a realizmusról a jogtudományban]. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin Františka Weyra* [Antológia František Weyr 60. születésnapjára] (Praha, 1939, 82–93. p.)

⁴³ Sedláček, J.: *Občanské právo československé. Všeobecné nauky* (Brno, 1931); *Obligační právo*. I–III. [Kötelmi jog] (Brno, 1924–1929); *Rodinné právo* [Családjog] (Brno, 1934); *Vlastnické právo* [Tulajdonjog]. (Praha, 1935)

⁴⁴ Kubeš, V.: *Příspěvek k nauce o žalobách z bezdůvodného obohacení* [Adalék a jogalap nélküli gazdagodás miatti perekhez] (Brno, 1931); *Smlouvy proti dobrým mravům* [Jó erkölcsbe ütköző szerződés] (Brno–Praha, 1933)

⁴⁵ Rouček, F.: *Československé právo obchodní* [Csehszlovák kereskedelmi jog]. I–II. (Praha, 1938–1939)

⁴⁶ Weyr, F.: *Soustava československého práva státního* [A csehszlovák államjog felépítése] (Brno, 1921); *Československé právo ústavní* [Csehszlovák alkotmányjog] (Praha, 1937)

⁴⁷ Neubauer, Z.: *Ústavní listina Československé republiky* [A Csehszlovák köztársaság alkotmánytana] (Brno, 1931); *Pojem státního území* [Az államterület fogalma] (Praha–Brno, 1933); *Státověda a teorie politiky* [Államtan és politikaelmélet] (Praha, 1947)

⁴⁸ Krejčí műveinek felsorolását lásd alább.

⁴⁹ Weyr, F.: *Československé právo správní. Část obecná* [Csehszlovák közigazgatási jog. Általános rész] (Brno, 1922)

⁵⁰ Pošvář, J.: *Nástin správního práva trestního* [A közigazgatási eljárás vázlat] (Praha–Brno, 1936); *Obecné pojmy správního práva* [A közigazgatási jog általános fogalmai] (Brno, 1946)

⁵¹ Čákr, K.: *Základní pojmy obecného práva finančního* [Az általános pénzügyi jog alapfogalmai] (Praha–Brno, 1934)

⁵² Vybral, V.: *Nástin československého práva finančního* [A csehszlovák pénzügyi jog vázlat] (Praha–Brno, 1934)

⁵³ Kepert, J.: *Analogie v trestním právu* [Analógia a büntetőjogban] (Praha–Brno, 1938)

⁵⁴ Gerlich, K.: *Rozhodčí řízení v občanských rozepřích právních* [Választottbíráskodás polgári jogi jogvitákban] (Brno–Praha, 1932); *Skutkové zjištění a právní posouzení v řízení soudním* [A

- tényállás feltárása és jogi értékelés a bírósági eljárásban] (Praha–Brno, 1934)
- ⁵⁵ Procházka, A.: *Základy práva intertemporálního* [Az átmeneti jog alapjai] (Brno, 1928); *Žalobní důvod* [A kereset jogalapja] (Praha–Brno, 1932); *Tvorba práva a jeho nalézání* [Jogképződés és jogértelmezés] (Praha–Brno, 1937)
- ⁵⁶ Bulin, H.: *Dovolání podle práva československého, německého a francouzského* [A fellebbezés a csehszlovák, német és francia jogban] (Praha–Brno, 1935)
- ⁵⁷ Kučera, B.: *Základní problémy mezinárodního soudního procesu* [A nemzetközi perek alapvető problémái] (Praha–Brno, 1938)
- ⁵⁸ Budník, J.: *Zásada smluvní věrnosti v mezinárodním právu* [A szerződési kötöttség elve a nemzetközi jogban] (Praha–Brno, 1939)
- ⁵⁹ Bővebben: Vojáček, L.: *První pražští učitelé na brněnské právnické fakultě* [Az első prágai oktatók a brnói jogi karon] (PHS, 39.)
- ⁶⁰ Večeřa, M.: *Poznávání práva a proces jeho interpretace* [A jog megismerése és értelmezésének folyamata]. In: Gerloch, A.–Maršálek, P. (szerk.): *Problémy interpretace a argumentace v soudobé právní teorii a právní praxi* [Értelmezési és érvelési problémák a jelenlegi jogi elméletben és gyakorlatban] (Praha, 2003, 39–40. p.)
- ⁶¹ Boguszak: *Zásluhy a neúspěchy normativní teorie*, 23. p.
- ⁶² Weyr: *Teorie práva*, 34. p. A részletéhez lásd: Procházka: *Tvorba práva a jeho nalézání*, 58. p. skk.
- ⁶³ Weyr: *Teorie práva*, 41 p. skk., 94 p. skk., 124 p. skk. Lásd még: Sedláček: *Občanské právo...*, 14 p. skk.
- ⁶⁴ Weyr: *Teorie práva*, 112. p. skk., 171. p. skk.
- ⁶⁵ Kliment: *Úvod do studia právnického...*, 66. p.
- ⁶⁶ Lásd: Krčmář, J.: *Právo občanské*. I. (Praha, 1927, 45. p. skk.). Ehhez még lásd: Adamová–Křížkovský: *Dějiny myšlení o právu*, 227. p. skk.
- ⁶⁷ Rouček, F.: *Výklad a použití zákonů v praxi* (Praha, 1941)
- ⁶⁸ Veverka, V.–Boguszak, J.–Čapek, J.: *Základy teorie práva a právní filozofie* [A jogelmélet és jogfilozófia alapjai] (Praha, 1996, 235. p. skk.)
- ⁶⁹ Boguszak: *Zásluhy a neúspěchy normativní teorie*, 23. p. skk.
- ⁷⁰ Weyr: *Teorie práva*, 62. p.
- ⁷¹ Uo., 63. p.
- ⁷² Uo., 64. p.
- ⁷³ Gerlich: *Skutkové zjištění...*, 5. p. skk., 20 p. skk. Lásd: Hungr, P.: *K normativnímu pojetí aplikace práva* [A jogalkalmazás normatív felfogásáról]. In: *Místo normativní teorie...*, 119. p. skk.
- ⁷⁴ Procházka: *Tvorba práva a jeho nalézání*, 105 p. skk.
- ⁷⁵ Weyr: *Teorie práva*, 124. p. skk.
- ⁷⁶ Boguszak: *Vzestup právníci a některá úskalí*, 52. p.
- ⁷⁷ Procházka: *Tvorba práva a jeho nalézání*, VII. p.
- ⁷⁸ Hungr: *K normativnímu pojetí aplikace práva*, 121. p.
- ⁷⁹ Hoetzel: *Československé správní právo...*, 317. p.
- ⁸⁰ A normativizmus is egy pozitivisták doktrína, még ha extrém módon is.
- ⁸¹ A jogpozitivizmushoz kimerítően lásd: Machalová, T.: *Úvod do právní filozofie* [Bevezetés a jogfilozófiába]. I. (Brno, 2001, 86. p. skk.)
- ⁸² Krčmář: *Právo občanské*. I., 66. p.
- ⁸³ Uo., 67. p. skk.
- ⁸⁴ Uo., 45. p. skk.
- ⁸⁵ Uo., 63. p. skk.
- ⁸⁶ Tilsch műve, a *Polgári jog általános része* [Všeobecná část Občanského práva] (Praha, 1925) az első Csehszlovák Köztársaság idején már harmadik kiadásban jelent meg.
- ⁸⁷ Svoboda, E.: *Ethické a sociální základy práva občanského* [A polgári jog etikai és szociális alapjai] (Praha, é.n.); *Myšlenky o právu, etice a náboženství* [Gondolatok a jogról, etikáról és vallásról] (Praha, 1920); *Ideové základy občanského práva* [A polgári jog eszmei alapjai] (Praha, 1936); *Výbor prací z práva občanského a z právní filozofie* [Válogatás a polgári jogi és jogfilozófiai munkák köréből] (Praha, 1939),
- ⁸⁸ Vavřínek, F.: *Základy práva ústavního*. [Az alkotmányjog alapjai]. I–II. (Praha, 1929–1930). Ez a tankönyv hatodik kiadása. Vavřínek közigazgatási joggal is foglalkozott – lásd: *Stručný přehled zřízení správního* [A közigazgatásügy rövid áttekintése] c. munkáját (Praha, 1931).
- ⁸⁹ Hoetzel, J.: *Československé správní právo. Část všeobecná* [Csehszlovák közigazgatási jog. Általános rész] (Praha, 1937)
- ⁹⁰ Miříčka, A.: *Trestní právo hmotné* [Anyagi büntetőjog] (Praha, 1920); *Trestní řízení* [A büntető-eljárásjog] (Praha, 1920). Mindkét tankönyvnek ez az első kiadása.
- ⁹¹ Hora, V.: *Československé civilní právo procesní* [A csehszlovák polgári eljárásjog] (Praha, 1922–1924)
- ⁹² Hobza, A.: *Úvod do mezinárodního práva mírového* [Bevezetés a békeidő nemzetközi jogába]. I–II. (Praha, 1933–1935).
- ⁹³ Fuchs, A.: *Kurs křesťanské státovědy* [A keresztény államtan] (Praha, 1938)
- ⁹⁴ Vodička, T.: *Principy sociální etiky* [A társadalmi etika alapelvei]. I–II. (Olomouc, 1945–1946).
- ⁹⁵ Skácel, M.: *Filosofie práva* [Jogfilozófia] (Praha, 1947)
- ⁹⁶ Uo., 43. p. skk.
- ⁹⁷ Weyr: *Úvod do studia právnického*, 41. p.
- ⁹⁸ Lásd: Tilsch: *Občanské právo...*, 36. p. skk., vö.: Kallab: *Úvod ve studium...* II, 7. p. skk.
- ⁹⁹ Kliment: *Úvod do studia právnického...*, 28–29. p.
- ¹⁰⁰ Uo., 29. p. skk.
- ¹⁰¹ Uo., 41. p. skk.
- ¹⁰² Vö.: Urfus, V.: *Právní dějiny na pražské právnické fakultě* [Jogtörténet a prágai jogi karon] (Praha, 2000, több helyen)
- ¹⁰³ Kadlec, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* [A közjog története Közép-Európában] (Praha, 1928); Stieber, M.: *Dějiny veřejného práva v střední Evropě. Právo ústavní* [A közjog története Közép-Európában. Alkotmányjog] (Praha, 1931); Uő.: *Dějiny veřejného práva v střední Evropě. Právo trestní* [A közjog története Közép-Európában. Büntetőjog] (Praha, 1933); Uő.: *Dějiny veřejného práva v střední Evropě* [A magánjog története Közép-Európában] (Praha, 1930); Saturník, T.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* [A közjog története Közép-Európában]. I–II. (Praha, 1935–1938); Rauscher, R.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* [A közjog története Közép-Európában] (Bratislava, 1935); Uő.: *Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě* [A magánjog közép-európai történetének áttekintése] (Bratislava, 1934)
- ¹⁰⁴ Vö.: Sommer, O.: *Prameny soukromého práva římského* [A római magánjog forrásai] (Praha, 1932)
- ¹⁰⁵ Vö.: Kapras, J.: *Přehled právních dějin zemi České koruny* (Praha, 1935); Baxa, B.: *Dějiny práva na území republiky československé* [A jog története a Csehszlovák Köztársaság területén] (Brno, 1935)
- ¹⁰⁶ Chalupný, E.: *Sociologie a filosofie práva a mravnosti* [A jog és az erkölcs szociológiája és filozófiája]. I. (Praha, 1929)
- ¹⁰⁷ Koblížek, O.: *Sociologie a právo* [Szociológia és jog] (Praha, 1934)
- ¹⁰⁸ Dnistrjanský, S.: *Základy moderního práva soukromého* [A modern magánjog alapjai] (Praha, 1928)
- ¹⁰⁹ Munkáinak felsorolását lásd fent!
- ¹¹⁰ A két világháború közötti időszakban pl. J. Klimentet és V. Vaněčeket inspirálták a jogszociológia elemei.
- ¹¹¹ Ehhez lásd: Příbáň, J.: *Sociologie práva* [Jogszociológia] (Praha, 1996, 103. p. skk.). A jogszociológiával foglalkozott pl. I. A. Bláha, akinek szintetizáló műve, a *Sociologie* [Szociológia] csak 1968-ban jelent meg.
- ¹¹² Veverka, V.: *Vznik marxleninské vědy o státu a právu v Československu* [A marxista-leninista állam- és jogtudomány létrejötte Csehszlovákiában]. In: Malý, K. at al. (szerk.): *Problémy dějin a teorie státu a práva* [Az állam és jog elméletének és történetének problémái] (Praha, 1982, 103. p. skk.)
- ¹¹³ Ehhez lásd: Urbanová, M.: *František Weyr a metoda sociologická* [František Weyr és a szociológiai módszer]. In: *Místo normativní teorie...*, 239. p. skk.

